

Kant o oduzimanju života kao filozofijskom problemu

Karoli, Mia

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:143154>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mia Karoli

Kant o oduzimanju života kao filozofijskom problemu

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Pavao Žitko

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mia Karoli

Kant o oduzimanju života kao filozofijskom problemu

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje: filozofija,
znanstvena grana: etika

Mentor: doc. dr. sc. Pavao Žitko

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 13. rujna 2022.

Ljilja Kavoli, 0122233758
ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

Immanuel Kant se bavio mnogim moralnim problemima, a među njima se nalazi i oduzimanje ljudskog života u obliku ubojstva, smrtne kazne, samoubojstva i eutanazije. Kant smatra da država može dodijeliti i provesti smrtnu kaznu, a taj stav se temelji na načelu odmazde ili principu jednakosti, odnosno ius talionis. Načelo odmazde zahtjeva da onaj koji ubije bude kažnjen smrću jer je smrtna kazna jedina koja se može mjeriti s takvim zločinom. Prema njemu, smrtna kazna je posljedica kršenja zakona, odnosno ubojstva, te rezultat dobrovoljnih činova zlobe. Kant se smatra protivnikom samoubojstva. Samoubojstvo se protivi dužnosti samoodržanja i proturječi prirodnoj tendenciji samoljublja.. Kategorički imperativ ne dopušta samoubojstvo jer njegova maksima ne može postati univerzalna te zato što je to čin u kojem ljudi sebe tretiraju samo kao sredstvo. Kanta se često interpretira kao zagovornika eutanazije u slučaju gubitka racionalnosti, odnosno demencije. On veliki naglasak stavlja na autonomiju, dostojanstvo, čast i racionalnost, koje osobe gube napretkom demencije, pa se zbog toga smatra da dementne osobe trebaju pristati na eutanaziju.

Ključne riječi: Kant, smrtna kazna, samoubojstvo, eutanazija, autonomija, dostojanstvo

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Vrijednosti važnije od života za Kanta	2
3. Smrtna kazna	3
3.1. Definicija smrtne kazne	3
3.2. Pravo, kazna i smrtna kazna kod Kanta	4
3.2.1. Pravo i kazna kod Kanta	4
3.2.2. Smrtna kazna kod Kanta	6
3.3. Kantovi argumenti za smrtnu kaznu	8
3.3.1. Princip jednakosti	8
3.3.2. Argument unutrašnje zlobe	9
3.3.3. Protuargument Beccariji	9
4. Samoubojstvo	10
4.1. Definicija samoubojstva	10
4.2. Kantovi argumenti protiv samoubojstva	11
4.2.1. Argument prirodnog zakona i ljubavi prema sebi	12
4.2.2. Argument nemogućnosti univerzalne maksime	12
4.3. Kant kao zagovornik samoubojstva u slučaju demencije	14
5. Eutanazija	17
5.1. Definicija eutanazije	17
5.2. Interpretacije Kantova stava prema eutanaziji	18
5.2.1. Kant kao apsolutni protivnik eutanazije	18
5.2.2. Kant kao zagovornik eutanazije u slučaju demencije	19
6. Zaključak	23
7. Popis literature	24

1. Uvod

Dio opusa njemačkog filozofa Immanuela Kanta čine djela koja govore o etičkim i moralnim problemima. Među tim djelima se nalaze i *Metafizika ćudoređa*, *Osnove metafizike ćudoređa* i *Predavanja o etici*, u kojima je dio problematike oduzimanje ljudskog života. U tu problematiku pripadaju ubojstvo, smrtna kazna, samoubojstvo i eutanazija. Navedene vrste oduzimanja života su tema ovog rada.

Metafizika ćudoređa je djelo Immanuela Kanta u kojemu se, između ostaloga, bavi pojmovima prava, zločina i kazne. Jedna od vrsti kazne koju predstavlja u djelu jest smrtna kazna. Kant je jedan od autora koji podržava smrtnu kaznu uz nekoliko argumenata. U svrhu boljeg objašnjenja njegovog stava, potrebno je iznijeti nešto općenito o smrtnoj kazni te Kantovu shvaćanju prava i kazne. Nakon toga će biti predstavljen njegov pozitivan stav prema smrtnoj kazni te argumenti koje on navodi: načelo ili princip jednakosti, argument unutrašnje zlobe i protuargument Beccariji.

Idući će se dio rada usredotočiti na Kantov stav prema samoubojstvu. Općeprihvaćen stav, koji se temelji na nekoliko argumenata, jest da je Kant apsolutni protivnik samoubojstva. Argumenti koji će biti predstavljeni kao potpora tome zaključku su povezani s prirodnim zakonom, samoljubljem i kategoričkim imperativom. S druge strane, postoji i kontroverznije stajalište koje će biti razmatrano, a prema kojemu postoje situacije u kojima ljudi imaju dužnost samoubojstva.

Posljednji će dio rada iznijeti različite interpretacije Kantova stava prema eutanaziji. Iako su mišljenja autora često podijeljena kada je u pitanju prisilna eutanazija, neki smatraju da postoje jasni dokazi koji upućuju na Kantovu podršku (dobrovoljnoj i prisilnoj) eutanaziji u slučaju osoba s demencijom. Takvi stavovi se temelje na važnosti koju Kant dodjeljuje autonomiji, časti, dostojanstvu i razumu, koje će biti opširnije prikazani na samom početku rada.

2. Vrijednosti važnije od života za Kanta

Kant je dostojanstvo, čast i razum smatrao vrijednostima koje su važnije od samog života te je vjerovao da u nekim okolnostima život treba žrtvovati zbog njih.¹ Prema njemu, dostojanstvo je unutarnja vrijednost razumnih bića.² U području svrha sve ima ili cijenu ili dostojanstvo.³ Nešto što ima cijenu je takvo da se nešto drugo može staviti na njegovo mjesto, kao njegov ekvivalent, dok je dostojanstvo nešto što je iznad svake cijene i ne dopušta nikakav drugi ekvivalent.⁴ Dostojanstvo životu daje osobitu vrijednost koja, uz racionalnost, čovjeka odvaja od drugih bića.⁵

Autonomija je temelj dostojanstva i omogućuje čovjeku slobodno djelovanje, koje je temelj morala.⁶ U kantovskom smislu, *osoba* je moralni pojam.⁷ Pojam osobe se odnosi na one pojedince koji su odgovorni za vlastite postupke i vrijedni poštovanja.⁸ Da bi čovjek bio osoba, on mora djelovati u skladu s razumom i zakonima razuma.⁹ Bića koja nisu razumna i čije postojanje ne ovisi o njihovoj volji, već o prirodi, imaju samo relativnu vrijednost - kao sredstva, pa se stoga nazivaju stvarima.¹⁰ Za razliku od pojma osobe, pojam ljudsko biće se odnosi na biološku kategoriju.¹¹ Stoga moramo imati na umu razliku između tjelesnog i moralnog života.¹²

Kant također tvrdi da biološki život nema apsolutnu vrijednost te da je čast vrijednija.¹³ U svojim *Predavanjima o etici*, Kant piše: »Život, sam po sebi i za sebe, nije najviše dobro koje nam je povjereno. Život nije nešto o čemu bismo trebali brinuti. Postoje dužnosti koje su vrijednije od samog života koji se mora ostvariti žrtvovanjem vlastitog života.«¹⁴ Čovjek koji ima unutarnju vrijednost stavlja ju iznad vrijednosti života te će radije žrtvovati svoj život nego počiniti

¹ Budić, Marina. »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, *Filozofija i društvo* 29/1 (2018), str. 88-114, na str. 97.

² Budić. »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 97.

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Isto, str. 99.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Isto, str. 99-100.

¹³ Isto, str. 97.

¹⁴ Kant, Immanuel. *Lectures on ethics* (Cambridge University Press, 1997), str. 149: » Life, in and for itself, is not the highest good that is entrusted to us, and that we ought to take care of. There are duties that are far higher than life, and that must often be performed by sacrificing life.«.

neugledno djelo.¹⁵ Nasuprot tome, čovjek koji nema unutarnju vrijednost će radije počiniti neugledno djelo nego žrtvovati svoj život.¹⁶ U takvom slučaju, čovjek ističe vrijednost svog života, ali ga više nije dostojan živjeti jer je izgubio ljudskost i dostojanstvo.¹⁷

Kant smatra da su ljudskost i čast vrline koje čovjeku daju posebnu vrijednost.¹⁸ Kada čovjek izgubi te vrijednosti, njegov biološki život gubi važnost i postaje bezvrijedan jer čovjek više nije sposoban za samostalno i moralno djelovanje.¹⁹ Moralni život prestaje ako »više nije u skladu s dostojanstvom čovječanstva.«²⁰ Zbog toga očuvanje života nije najviša dužnost, a čovjek se često mora odreći svog života da bi pristojno živio, odnosno da bi sačuvao svoju čast.²¹

3. Smrtna kazna

Jedna vrsta kazne koju Kant predstavlja u djelu *Metafizika ćudoređa* jest smrtna kazna. Smrtna kazna je i u današnje vrijeme kontroverzna tema, a tijekom povijesti se mnogo raspravljalo o njezinoj opravdanosti i valjanosti. Kant daje svoju potporu smrtnoj kazni, a navodi i nekoliko argumenata u korist vlastitog stava. O njima će biti raspravljano nakon definicije smrtne kazne i pregleda Kantovog poimanja prava, zločina i kazne.

3. 1. Definicija smrtne kazne

Smrtna kazna je »kazna oduzimanja života počinitelju kaznenoga djela.«²² Tijekom povijesti se određivala za mnoga kaznena djela te se izvršavala na mnogo različitih načina: »spaljivanjem, davljenjem, dekapitacijom, vješanjem, strijeljanjem, u plinskoj komori, na električnoj stolici, smrtonosnom injekcijom i dr.«²³ Mišljenja su još uvijek podijeljena oko pitanja smrtne kazne

¹⁵ Kant, *Lectures on ethics*, str. 149.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 97.

¹⁹ Isto.

²⁰ Kant, *Lectures on ethics*, str. 150: »moral life is at an end if it no longer accords with the dignity of humanity.«

²¹ Isto, str. 151.*

²² Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pod »Smrtna kazna«, preuzeto 27. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56856>

²³ Hrvatska enciklopedija, pod rtna kazna«.

kao nužnosti u sprječavanju kriminaliteta, za razliku od općeprihvaćenih zatvorskih i novčanih kazni.²⁴ U većini država je zamijenjena dugotrajnom kaznom zatvora.²⁵

Značajniji pokret za ukidanje ili bitno ograničenje smrtne kazne »razvio se nakon tiskanja knjige C. B. de Beccarije *O zločinima i kaznama* (1764).«²⁶ Argumenti koji se iznose protiv smrtne kazne su sljedeći: »okrutna je, bez obzira na način izvršenja; necivilizacijska je jer se i država njezinim izvršenjem spušta na razinu zločinca; moralno je upitna jer je život najveće pravno dobro i nitko ga nema pravo oduzeti; nedjelotvorna je jer nije dokazano da utječe na smanjenje kriminaliteta; budući da je ireverzibilna, nemoguće je naknadno ispravljanje pravosudnih pogrešaka; pri njezinoj primjeni nerijetko se diskriminiraju određeni društ. slojevi, a kako se često izvršava dugo nakon počinjenoga zločina, pogađa počinitelja čija se ličnost možda u međuvremenu bitno izmijenila.«²⁷ S druge strane, argumenti zagovornika smrtne kazne su: »da je to legitimna krajnja mjera društ. obrane, izraz pravednosti i najučinkovitije sredstvo kaznenoga prava zastrašivanjem, čime se potencijalne počinitelje odvraća od počinjenja najtežih kaznenih djela.«²⁸

3. 2. Pravo, kazna i smrtna kazna kod Kanta

Prije detaljnijeg pregleda argumenta koji podupiru smrtnu kaznu, potrebno je iznijeti Kantov stav prema pravu, kažnjavanju i smrtnoj kazni općenito.

3. 2. 1. Pravo i kazna kod Kanta

Prema Kantu, građansko društvo treba počivati na slobodi, neovisnosti i jednakosti svakog člana zajednice.²⁹ Čovjeku je rođenjem dano prirodno pravo na jednaku slobodu koje država ima zadatak štiti.³⁰ Međusobna jednakost svih članova državne zajednice pred zakonom predstavlja jednakost, dok se neovisnost odnosi na građane kao zakonodavce, odnosno subjekte zakona koji oni sami propisuju.³¹

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Budić, Marina. »Kantov retributivizam i smrtna kazna«, *Theoria: časopis Filozofskog društva Srbije* 60/3 (2017), str. 130-154, na str. 132.

³⁰ Budić, »Kantov retributivizam i smrtna kazna«, str. 132.

³¹ Isto.

Kazneno pravo je kod Kanta definirano kao »zapovjednikovo pravo da podređenome zbog njegova zločina zada bol«³², a kazneni zakon je kategorički imperativ.³³ Kako zakon ne bi postao nepravedan, potrebno je osigurati da osobe koje ga ne poštuju neće biti u položaju prednosti nad onima koji su poslušni.³⁴ Nitko ne smije profitirati od počinjenja kaznenog djela, a određeni profit je svojstven kaznenim djelima, kao što je na primjer nedostatak potrebe za suzdržavanjem od nekog čina.³⁵ Pošto je Kantov primarni cilj kažnjavanja postizanje pravde, njegov se stav smatra retributivnim.³⁶

Kant zločin definira kao namjeran prijestup, odnosno postupak povezan sa svijesti da je to prijestup.³⁷ On razlikuje dvije vrste takvih postupaka: krivica i zločin.³⁸ Nenamjeran prijestup, onaj kod kojeg ne postoji svjesna namjera počinjenja prijestupa, jest krivica.³⁹ Namjeran, ili onaj koji je povezan sa svijesti da je on prijestup, jest zločin.⁴⁰ U slučaju krivice prijestup proizlazi iz nemara, a u slučaju zločina iz namjere.⁴¹ Da bi netko bio kažnjen za radnju kojom se krši zakon, mora mu se moći pripisati odgovornost koja zahtjeva svijest o zakonu, i slobodu djelovanja na osnovu te svijesti.⁴² Važan element retributivističke teorije kažnjavanja jest da se kazna izriče »samo pod pretpostavkom da je zločinac djelovao svojevuljno.«⁴³ Retributivizam podrazumijeva da »mjera u kojoj se kazneno djelo može pripisati zločincu, tj. opseg njegove odgovornosti, određuje, ograničava i opravdava, opseg u kojem on trpi kaznu.«⁴⁴ Zločincu ne može ništa biti učinjeno osim one kazne koju je zaslužio kao biće odgovorno za svoja djela.⁴⁵

³² Kant, Immanuel. *Metafizika čudoređa*, preveo s njemačkoga Dražen Karaman (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), str. 122.

³³ Sarver, Vernon Thomas Jr. »Kant's purported social contract and the death penalty«, *The Journal of Value Inquiry* 31/4 (1997), str. 455–472, na str. 456: »Kant explains the use of punishment as an application of force, or counterviolence, in a manner consistent with the principle of equality, or jus talionis, a principle which requires not treating one side more favorably than the other.«

³⁴ Murphy, Jeffrie G. »Marxism and retribution«, *Philosophy & Public Affairs* 2/3 (1973), str. 217-243, na str. 228.

³⁵ Murphy, »Marxism and retribution«, str. 228.

³⁶ Budić, »Kantov retributivizam i smrtna kazna«, str. 131.

³⁷ Isto, str. 133.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Ataner, Attila. »Kant on Capital Punishment and Suicide«, *Kant-Studien*, 97/4 (2006), str. 452-482, na str. 474.

⁴⁴ Isto: »the extent of his responsibility, determines, limits, and justifies, the extent to which he suffers punishment.«

⁴⁵ Isto.

Kazna za cilj ima »uspostavljanje odgovarajuće ravnoteže između koristi i poslušnosti«. ⁴⁶ Dakle, svaku kaznu odabranu strogom odmazdom treba izreći, osim ako nije nemoralna ili nemoguća. ⁴⁷ Što je zločin teži, veći je i pritisak »da se izrekne kazna u skladu sa strogim *ius talionis*«. ⁴⁸ Kant smatra da je najbolji način da bi se postigla pravda, odnosno izbjegla nepravda, izricanje kazne u skladu sa načelom jednakosti. ⁴⁹ Uz ovakvo tumačenje *ius talionis*, »pokazivanje da je ubojstvo jedan od najgorih (ili najtežih) zločina poslužiti će kao očiti razlog za upotrebu stroge odmazde i pogubljenja ubojica.« ⁵⁰

Kada ne postoji mogućnost da kazna bude ista, onda ona na neki način mora biti proporcionalna zločinu. ⁵¹ To otvara pitanje usporedivosti zločina i kazne, te različitih vrijednosti, kao što su sloboda, novac i boravak u vlastitoj državi. ⁵² Upitno je »da li za oduzimanje slobode ili za izvesnu novčanu kaznu zaista možemo reći da je proporcionalna zločinu za koji se izriče«, ⁵³ što dovodi do mogućnosti da je u određenoj mjeri arbitrarna ili neprecizna »svaka kazna koja nije sasvim identična zločinu.« ⁵⁴

3. 2. 2. Smrtna kazna kod Kanta

Zlo koje se nanosi drugima, smatra Kant, nanosi se i samome sebi. ⁵⁵ Osoba koja je počinila ubojstvo mora umrijeti jer ne postoji ništa osim smrtne kazne što bi moglo zadovoljiti pravdu. ⁵⁶ Koliko god jedan život bio jadan, smrt se ipak nikako ne može poistovjetiti s njim. ⁵⁷ Jednakost se u smrtnoj kazni očituje u tome što ju »može odrediti samo sudac po strogom pravu odmazde«. ⁵⁸ Jedino se putem nje kazna »svim zločincima izriče razmjerno njihovoj unutrašnjoj zloći«. ⁵⁹

⁴⁶ Sarver, »Kant's purported social contract and the death penalty«, str. 456: »Criminal punishment, Murphy continues, 'has as its object the restoration of a proper balance between benefit and obedience.'«.

⁴⁷ Yost, Benjamin S. »Kant's Justification of the Death Penalty Reconsidered«, *Kantian Review* 15/2 (2010), str. 1–27, na str.7.

⁴⁸ Yost, »Kant's Justification of the Death Penalty Reconsidered«, str. 7: »In fact, the more severe the crime, the more pressure there is to impose punishment in accordance with the strict *ius talionis*.«.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto: »...showing that murder is one of the worst (or most severe) crimes will provide a prima facie reason for using strict retribution and executing murderers.«.

⁵¹ Budić, »Kantov retributivizam i smrtna kazna«, str. 136.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Kant, *Metafizika ćudoređa*, str. 123.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto, str. 124.

⁵⁹ Isto, 125.

Smrtnu kaznu »ne određuje narod (svaki pojedinac u njemu), nego sud (javna pravda), dakle netko drugi do zločinac, a društveni ugovor uopće ne sadrži obećanje da će se netko dati kazniti i tako raspolagati samim sobom i svojim životom.«⁶⁰ Obećanje zločinca da on želi biti kažnjen ne može biti temelj za ovlast kažnjavanja, u takvom bi slučaju zločinac sam sebi bio sudac.⁶¹

Kant piše da će hulja za kaznu izabrati robiju, dok će častan čovjek izabrati smrt.⁶² Prvi smatra da je bolje živjeti nečasno nego ne živjeti uopće, a drugi pak više cijeni čast od samog života.⁶³ Iako će častan čovjek takvu kaznu smatrati zasluženom i blagom, dok će ju hulja smatrati previše strogom, Kant smrtnu kaznu vidi kao najpravedniju pred javnom pravdom.⁶⁴ Povezano s tim, prema tumačenjima nekih autora, pogubljenje čak treba biti učinjeno na isti način kao i ubojstvo zbog kojeg se osobu kažnjava.⁶⁵

Prema Kantu, smrtna kazna protiv osuđenih ubojica se treba provesti »čak i ukoliko to neće poslužiti nikakvoj budućoj svrsi.«⁶⁶ Ako uz suglasnost svih članova dođe do raspada građanskog društva, svaki ubojica u zatvoru mora biti smaknut jer ih mora snaći ono što su zaslužili svojim nedjelima.⁶⁷ Ipak, Kant tvrdi i da se »smrtna kazna ne smije izricati tako često da bi smanjila osjećajnost stanovništva ili depopulirala država.«⁶⁸ Iz takvog bi se komentara moglo zaključiti da je važnija veličina države, odnosno broj građana, od pravde i dobrobiti pojedinaca. Ova izjava je za Kanta vrlo neobična, s obzirom na to da on često naglašava da se prema ljudima ne može odnositi kao prema stvarima.⁶⁹

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto, na str. 126-127.

⁶² Isto, str.125.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Budić, »Kantov retributivizam i smrtna kazna«, str. 141.

⁶⁶ Potter, Nelson T. Jr. »The Principle of Punishment Is a Categorical Imperative«, *Autonomy and Community: Readings in Contemporary Kantian Social Philosophy*, (State University of New York Press, 1998), str. 169-190, na str. 177.

⁶⁷ Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 124.

⁶⁸ Schwarzschild, Steven S. »Kantianism on the Death Penalty (and Related Social Problems)«, *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* 7/3 (1985), str. 343-372, na str. 361: »Kant stipulates that capital punishment must not be imposed so often that it would dull the sensibility of the populace or so as to depopulate the state.«

⁶⁹ Schwarzschild, »Kantianism on the Death Penalty (and Related Social Problems)«, str. 361.

3. 3. Kantovi argumenti za smrtnu kaznu

U korist smrtne kazne Kant navodi nekoliko argumenata, ali najčešće se analiziraju tri argumenta: princip jednakosti, argument unutarnje zlobe i Kantov protuargument Beccariji.

3. 3. 1. Princip jednakosti

Načelo jednakosti kod Kanta postaje mjerilom javne pravde.⁷⁰ Iz toga proizlazi da svako nezasluženo zlo koje ljudi nanesu drugima zapravo nanose i sebi.⁷¹ Ako nekome nešto ukrademo, krademo i sebi, a ako nekoga ubijemo, tim smo činom ubili i sebe.⁷² Načelo jednakosti služi za preciziranje vrste kazne koja je potrebna kako bi se ponovno uspostavila ravnoteža na koju je utjecalo nekakvo kriminalno djelovanje.⁷³ Svrha tog načela jest poništiti svaku prednost ili dobit koju je osoba stekla počinjenjem kriminalnog djelovanja.⁷⁴

Stupanj i primjerenost kažnjavanja se temelje na »principu jednakosti, odnosno na jednakom postupanju prema prestupniku, kao i prema njegovoj žrtvi.«⁷⁵ Zbog toga, kazna treba biti istovjetna počinjenom zločinu ako je to fizički i moralno moguće.⁷⁶ Samo pravo odmazde, odnosno *ius talionis*, može pouzdano i pravedno odrediti kvantitetu i kvalitetu svake kazne.⁷⁷ Trajanje kazne bi trebalo biti, koliko je to moguće, jednako nesigurnosti ili šteti koja je prouzrokovana drugima.⁷⁸ Kada je ubojstvo u pitanju, Kant više ne govori o kazni koja se može usporediti s nesigurnosti ili drugim mogućim posljedicama.⁷⁹ On zahtjeva kaznu koja se može mjeriti samo s tim određenim činom, odnosno ubojstvom druge osobe.⁸⁰ Ako ubojici bude dopušteno ostati na životu, onda zločin i kazna nisu istovjetni jer se smrt čini kao jedina odgovarajuća kazna za počinjenje ubojstva.⁸¹ Očito je da Kant inzistira na strogoj jednakosti

⁷⁰ Sarver, »Kant's purported social contract and the death penalty«, str. 457.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Corlett, J. Angelo. *Responsibility and punishment* (Dordrecht: Springer, 2013), str. 73.

⁷⁶ White, Mark D. *Retributivism: Essays on theory and policy* (Oxford University Press, 2011), str. 303.

⁷⁷ Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 123.

⁷⁸ Sarver, »Kant's purported social contract and the death penalty«, str. 457.

⁷⁹ Isto, str. 458.

⁸⁰ Isto,

⁸¹ Isto.

između zločina i kazne, te da za njega ona ne postoji između smrti i zatvora.⁸² Stoga, prema *ius talionis*, ubojstvo mora biti kažnjeno smrću.⁸³

3. 3. 2. Argument unutarnje zlobe

Prema Kantu, »što je veća unutarnja zloba s kojom osoba počini smrtni zločin, to je veći stres koji će ta osoba pretrpjeti čekajući pogubljenje.«⁸⁴ U svrhu dokazivanja da je »smrt u kombinaciji s psihološkim stresom 'najbolji izjednačivač pred javnom pravdom', Kant također mora pretpostaviti, s obzirom na svaku osobu koja počini smrtni zločin, da će ta kombinacija postići odmazdu koju pravda zahtijeva prema načelu jednakosti, s obzirom na smrtnu kaznu i unutarnju zloću s kojom takva osoba čini takav zločin.«⁸⁵ Ukratko, Kant smatra da su stres i tjeskoba koje osobe osjećaju dok iščekuju pogubljenje zasluženi dio njihove kazne.⁸⁶

3. 3. 3. Protuargument Beccariji

Kantov stav suprotstavljen je stavu markiza Beccarije.⁸⁷ U svome djelu, *O zločinima i kaznama*, Beccaria iznosi niz argumenata »protiv okrutnih kaznenih zakona toga vremena, posebice protiv smrtno kazne, i oslanja se na Rousseauovu tvrdnju u Društvenom ugovoru da se 'svi zakoni moraju smatrati kao da proizlaze iz jednoglasne volje ljudi', pojam koji je Kant, kao što smo vidjeli, također usvojio.«⁸⁸ Svaku smrtnu kaznu markiz smatra protupravnom zbog činjenice da ona ne može biti dio građanskog ugovora.⁸⁹ Kada bi to bio slučaj, svaki građanin bi morao »pristati da izgubi život ako ubije nekoga drugoga (u narodu); a taj je pristanak po njemu nemoguć zato što nitko ne može raspolagati svojim životom.«⁹⁰ Beccaria tvrdi da čovjek svoj

⁸² Ataner, »Kant on Capital Punishment and Suicide«, str. 480.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto, str. 459: »The *greater* the inner viciousness with which a person commits a capital crime, the *greater* the stress that person will suffer while awaiting execution.«

⁸⁵ Isto: »Moreover, in order to show that death in combination with psychological stress is the 'best equalizer before the bar of public justice,' Kant must also assume, with regard to any person who commits a capital crime, that this combination will achieve the retribution which justice requires under the principle of equality, given both the capital offense and the inner viciousness with which such a person commits such a crime.«

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 126.

⁸⁸ Ataner, »Kant on Capital Punishment and Suicide«, str. 468-469: »...against the cruel penal codes of the time, in particular against the death penalty, and relies on Rousseau's claim in the *Social Contract* that "all laws must be regarded as if they proceed from the unanimous will of the people", a notion that Kant has, as we have seen, also adopted.«

⁸⁹ Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 126.

⁹⁰ Isto.

život niti može, niti smije predati u ruke državi, isto kao što nema pravo počiniti samoubojstvo.⁹¹ S druge strane, Kant smatra da kazna ovisi o javnoj pravdi, a ne o volji počinitelja.⁹² Pojedinci ne mogu sami donositi odluke o životu i smrti.

Prema Kantu, nitko ne trpi kaznu zbog toga što je »htio biti kažnjen, nego zato što je htio kažnjivo djelovati.«⁹³ Nije moguće da netko želi biti kažnjen, a ako se nekome dogodi ono što želi, onda to ne može biti kazna.⁹⁴ Neki pak tvrde da bi svi ljudi trebali htjeti da se na njih primjenjuje *ius talionis*, zbog čega ne bi došlo do narušavanja autonomije pogubljenjem.⁹⁵ Ako je osoba kažnjena zbog ubojstva, to govori samo da sebe zajedno sa svima ostalima podvrgava zakonima, »koji će naravno biti i kazneni zakoni ako među ljudima ima zločinaca.«⁹⁶

4. Samoubojstvo

Kant u nekoliko svojih djela govori o samoubojstvu, a općeprihvaćen jest stav da je on strogi protivnik istoga. Međutim, postoje dijelovi njegovih tekstova za koje se smatra da indiciraju na nužnost, odnosno dužnost samoubojstva u određenim situacijama. Oba stava imaju dokaze koji ih podupiru, a temelje se na časti, dostojanstvu i autonomiji.

4.1. Definicija samoubojstva

Samoubojstvo je »svjesno i namjerno oduzimanje vlastitoga života.«⁹⁷ Njegovo izvršenje je posljedica »zajedničkog djelovanja *suicidogene dispozicije* (prirođeni ili stečeni manjak nagona za samoodržanjem) i *suicidogenoga motiva* (problem koji samoubojica shvaća kao razlog za oduzimanje života, jer ga nema u mogućnosti riješiti, a koji u mnogim slučajevima okolina ostaje nepoznat).«⁹⁸

⁹¹ Marušić, Bartul. "Teorijski prijevori o opravdanosti smrtne kazne", *Pravnik* 100/50 (2016), str. 75-94., na str. 85.

⁹² Marušić, »Teorijski prijevori o opravdanosti smrtne kazne«, str. 85.

⁹³ Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 126.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Schwarzcchild, »Kantianism on the Death Penalty (and Related Social Problems)«, str. 360.

⁹⁶ Ataner, »Kant on Capital Punishment and Suicide«, str. 469: »...which will naturally also be penal laws if there are any criminals among the people.«

⁹⁷ Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pod »Samoubojstvo«, preuzeto 14. 8. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54337>

⁹⁸ Hrvatska enciklopedija, pod »Samoubojstvo«.

S obzirom na motiv toga čina, razlikuje se nekoliko vrsta samoubojstva: »*altruističko samoubojstvo* posljedica je žrtvovanja vlastitoga života za tuđu dobrobit, a češće se događa u japanskoj kulturi, *anomično samoubojstvo* posljedica je gubitka ili nemogućnosti pronalaženja smisla u životu, osamljenosti, izolacije i pomanjkanja kontakata s normama i vrijednostima društva, *egoistično samoubojstvo* je posljedica snažnog doživljaja osobnoga neuspjeha, za koji osoba optužuje sebe, vjerujući da nikad neće moći zadovoljiti osobnim i društvenim očekivanjima.«⁹⁹ Direktno *samoubojstvo* se provodi aktivnim djelovanjem počinitelja.¹⁰⁰ Ako osoba ne želi ili ne može »aktivnom radnjom sebi oduzeti život, te se svjesno dovodi u krajnje opasne situacije u kojima postoji realna ili pretežna mogućnost smrtnoga stradanja, riječ je o *indirektnom samoubojstvu*.«¹⁰¹

4.2. Kantovi argumenti protiv samoubojstva

Do relativno nedavno, Kant se smatrao povijesnim nositeljem standarda za apsolutnu moralnu zabranu samoubojstva.¹⁰² U svojim *Predavanjima o etici*, Kant govori da se oni koji počine samoubojstvo ponašaju prema sebi malo bolje nego prema životinjama.¹⁰³ Smatra ih strvinama bez unutarnje vrijednosti.¹⁰⁴ Bez obzira na suosjećanje s pojedincima opterećenima tugom, brigom ili depresijom, na samoubojstvo bismo trebali reagirati s mržnjom ili odbojnošću.¹⁰⁵

U *Osnovama metafizike ćudoređa*, Kant prvi puta spominje zapovijed protiv samoubojstva kao jedinu savršenu dužnost prema sebi.¹⁰⁶ On ističe da je čovjekova prva dužnost samoodržanje, a kršenje te dužnosti, odnosno oduzimanje vlastitog života, jest zločin.¹⁰⁷ On smatra da samoubojica sebe lišava svoje osobe i da je to protivno najvišoj dužnosti koju imamo prema sebi.¹⁰⁸ Kant je život smatrao vrijednim jer je on stanje u kojem posjedujemo slobodu, slobodu djelovanja i izbora.¹⁰⁹ Osim toga, tvrdio da je osobnost nešto sveto u nama, a da je čovjekov život

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Hrvatska enciklopedija, pod »Samoubojstvo«.

¹⁰² Cholbi, Michael. »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, *Journal of Medical Ethics*, 41/8 (2015), str. 1-4, na str. 1.

¹⁰³ Cholbi, »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, str. 1.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Cholbi, Michael. »Kant and the irrationality of suicide«, *History of Philosophy Quarterly*. 17/2 (2000), str. 159-176, na str. 163.

¹⁰⁷ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 96.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Isto.

uvjet za sve ostalo.¹¹⁰ Osoba koja sebi oduzme život ne poštuje čovječanstvo i tog razloga Kant samoubojstvo smatra defektnim.¹¹¹

Argumenti koji se najčešće navode kao dokazi Kantova protivljenja samoubojstvu su: argument da se samoubojstvo protivi prirodnom zakonu i ljubavi prema sebi te argument da maksima samoubojstva ne može biti univerzalna.

4.2.1. Argument prirodnog zakona i ljubavi prema sebi

U *Osnovama metafizike čudoređa*, Kant tvrdi da je nemoralno počinuti samoubojstvo kako bi se izbjegao bolan život jer je samoubojstvo protivno prirodnom zakonu koji podržava život.¹¹²

On smatra da priroda ljudima daje osjećaj samoljublja kako bi potaknula napredak života, a promicanje života kroz ljubav prema sebi se stoga može smatrati prirodnim zakonom.¹¹³ S druge strane, korištenje ljubavi prema sebi protiv života zahtijevalo bi istovremeno promicanje smrti kroz ljubav prema sebi kao prirodnom zakonu, što bi ukazivalo na proturječnost u tom zakonu.¹¹⁴ Budući da zakon ne može proturječiti sam sebi, moramo pretpostaviti da promicanje smrti kroz ljubav prema sebi krši zakone prirode i stoga se ispravno naziva pogrešnim.¹¹⁵ Ljudske tendencije izbjegavanja boli i traženja zadovoljstva nisu dane prirodom kako bi sama mogućnost sebe bila ukinuta.¹¹⁶ Ne može sebe voljeti onaj tko više ne postoji, niti može tražiti zadovoljstvo kada je mrtav.¹¹⁷

4.2.2. Argument nemogućnosti univerzalne maksime

Etičko djelovanje se temelji na određenim načelima ili pravilima koja određuju što trebamo činiti i zašto.¹¹⁸ Kantova etička norma jest kategorički imperativ koji govori da je djelo zabranjeno onda kada njegova maksimuma ne može postati univerzalna.¹¹⁹ Prema tomu, razumna bića bi

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto, str. 92.

¹¹³ Brassington, Iain. »Killing people: What Kant could have said about suicide and euthanasia but did not«, *Journal of Medical Ethics*. 32/10 (2006), str. 571-574, str. 571.

¹¹⁴ Brassington, »Killing people: What Kant could have said about suicide and euthanasia but did not«, str. 571.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Sharp, Robert. »The dangers of euthanasia and dementia: how Kantian thinking might be used to support non voluntary euthanasia in cases of extreme dementia«, *Bioethics* 26/5 (2012), str. 231-235, na str. 232.

¹¹⁷ Sharp, »The dangers of euthanasia and dementia: how Kantian thinking might be used to support non voluntary euthanasia in cases of extreme dementia«, str. 232.

¹¹⁸ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 93.

¹¹⁹ Isto.

trebala djelovati samo u skladu s maksimom koju žele koristiti u stvaranju univerzalnog zakona, što bi značilo da ljudsko djelovanje mora imati logičnu dosljednost i sposobnost univerzalne primjene na sva razumna bića.¹²⁰ Kant predstavlja nekoliko formulacija kategoričkog imperativa koje se mogu smatrati argumentima protiv samoubojstva.

Prva formulacija kategoričkog imperativa glasi: »radi samo prema onoj maksimi za koju ujedno možeš htjeti da postane općim zakonom.«¹²¹ On se također može izraziti u drugoj formulaciji: »radi tako da bi maksima tvoga djelovanja s pomoću tvoje volje trebala postati prirodnim zakonom.«¹²² Teoretičari razlikuju dva značenja u pogledu mogućnosti da maksima postane univerzalna: logičko i praktičko.¹²³ Formulirano kao maksima, samoubojstvo se kao koncept može testirati pomoću ovog kriterija.¹²⁴

Samoubojstvo je moralno prihvatljivo samo ako njegova maksima zadovoljava kriterij da postane univerzalna.¹²⁵ Ta bi maksima mogla glasiti ovako: »počinit ću samoubojstvo kada mi život postane nepodnošljiv na način da njegova osuda za mene znači bolju opciju.«¹²⁶ Kada bi ovakva maksima postala univerzalna, odnosno kada bi se svi ponašali u skladu s njom, našli bismo se u situaciji u kojoj svatko kome se život čini nepodnošljivim može počinuti samoubojstvo.¹²⁷ Takva situacija nema logičku proturječnost, što znači da samoubojstvo zadovoljava kriterij logičke mogućnosti da maksima postane univerzalna.¹²⁸ Međutim, praktička mogućnost da ova maksima postane univerzalna je problematična i neprihvatljiva.¹²⁹ To bi dovelo do situacije u kojoj postoji općevažeća maksima samoubojstva koja sugerira da se svatko tko ima težak život odluči za samoubojstvo.¹³⁰

Treća formulacija kategoričkog imperativa je sljedeća: »radi tako da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao

¹²⁰ Isto, str. 94.

¹²¹ Kant, Immanuel. *Osnivanje metafizike ćudoređa*, preveo s njemačkoga Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Feniks, 2003), str. 41.

¹²² Kant, *Osnivanje metafizike ćudoređa*, str. 42.

¹²³ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 93.

¹²⁴ Isto, str. 94.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Isto.

sredstvo.«¹³¹ Kad ovu formulaciju primijenimo na maksimu suicidalne osobe, postaje očito da nikoga, uključujući i sebe, ne smijemo koristiti kao puko sredstvo.¹³²

Ovdje možemo zaključiti da bi samoubojica iskorištavao sebe samo kao sredstvo za održavanje podnošljivog stanja do kraja života, a to je nespojivo s moralnim zakonom koji zahtijeva da ljude tretiramo kao cilj, a nikada kao sredstvo.¹³³ Tretirajući ljude samo kao sredstvo, poričemo njihovu osobnost.¹³⁴ Ipak, maksima kao što je poricanje osobnosti ne može postati univerzalna bez nijekanja vlastite osobnosti, odnosno same sposobnosti formiranja maksime.¹³⁵ Dakle, tretiranje kako drugih ljudi, tako i sebe, kao sredstva krši moralni zakon.¹³⁶ Kada bi se priznalo da ljudsko biće »može raspolagati svojim životom, taj bi se život, a time i samo ljudsko biće, reducirao na puku stvar«, a samo stvarima se može raspolagati u potpunosti.¹³⁷ Dakle, raspoložujući svojim životom, »pojedinač reducirava sebe i svoju čovječnost na razinu stvari, te onda i drugi pojedinci mogu raspolagati njegovim životom.«¹³⁸ Ubijajući sebe, samoubojice stavljaju cijenu na individualni život.¹³⁹

4.3. Kant kao zagovornik samoubojstva u slučaju demencije

Neki suvremeni autori tvrde da Kanta ne treba smatrati apsolutnim protivnikom samoubojstva.¹⁴⁰ Postoji tumačenje Kantovih pogleda prema kojemu je dopušteno samoubojstvo te se čak zahtijeva kao dužnost prema sebi kao moralnom agentu.¹⁴¹ U situacijama u kojima osoba ne može zadržati ni moralni ni fizički život, ubijanje tijela čuva dostojanstvo i moralni život osobe.¹⁴²

U odjeljku 'O samoubojstvu' u *Predavanjima o etici*, Kant piše sljedeće: »samoubojstvo također može imati vjerodostojan aspekt, kad god nastavak života počiva na takvim okolnostima koje

¹³¹ Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 50.

¹³² Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 95.

¹³³ Brassington, »Killing people: What Kant could have said about suicide and euthanasia but did not«, str. 572.

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Baccarini, Elvio i Czerny Urban, Milica. »Dužnost umiranja«, *Prolegomena*, 9/1 (2010), str. 45-69, na str. 50.

¹³⁸ Baccarini i Urban, »Dužnost umiranja«, str. 50.

¹³⁹ Brassington, »Killing people: What Kant could have said about suicide and euthanasia but did not«, str. 573.

¹⁴⁰ Baccarini i Urban, »Dužnost umiranja«, str. 51.

¹⁴¹ Cooley, Dennis. »A Kantian Moral Duty for the Soon-to-be Demented to Commit Suicide«, *The American Journal of Bioethics* 7/6 (2007), str. 37-44, na str. 37.

¹⁴² Cooley, »A Kantian Moral Duty for the Soon-to-be Demented to Commit Suicide«, str. 37.

tom životu mogu oduzeti njegovu vrijednost; kad čovjek više ne može živjeti u skladu s vrlinom i razboritošću, moraju stoga okončati svoj život iz časnih pobuda.«¹⁴³

Dva su pak autora, Dennis Cooley i Robert Sharp, zagovarala neobičan zaključak da Kantova etika ponekad moralno zahtijeva samoubojstvo.¹⁴⁴ Cooley je tvrdio da ljudi s demencijom imaju dužnost okončati svoj život prije nego što izgube identitet moralnih agenata.¹⁴⁵ Sharp, pozivajući se na Cooleyev argument dužnosti umiranja, brine da takvo stajalište podržava nedobrovoljnu eutanaziju i za potpuno dementne i za one koji će se suočavati s demencijom u budućnosti, budući da dementne pojedince vidi kao ne-osobe prema kojima nemamo nikakvih moralnih obveza.¹⁴⁶

Prema Cooleyu, samoubojstvo je moralno obvezno onda kada je osoba, čija je moralna sloboda vrijedna očuvanja, prisiljena birati između gubitka moralnog života ili oduzimanja fizičkog.¹⁴⁷ U slučajevima osoba koje će postati dementne, racionalna je dužnost umrijeti fizički prije moralne smrti.¹⁴⁸ Moralni agent treba »izabrati samoprouzročenu smrt prije nego što postane nesposoban jer to duguje sebi kao moralnom agentu.«¹⁴⁹ Oduzimanjem fizičkog života, osoba poštuje svoj status moralnog agenta dok ga još uvijek ima.¹⁵⁰

Upravo je takvo stanje onih koji se suočavaju s demencijom. Kako demencija napreduje, »pojedinci prolaze kroz polagani ali trajni gubitak racionalnih sposobnosti koje čine njihovu moralnu slobodu izbora i osobnost.«¹⁵¹ Kada izgube svoje moralne živote, moraju okončati i fizičke kako bi očuvali svoju moralnu slobodu izbora i dostojanstvo.¹⁵²

Cooleyev stav se može protumačiti kao prijedlog da samoubojstva u takvim slučajevima sprječavaju one koji će uskoro postati dementni da žive u nedostojanstvenom ili ponižavajućem

¹⁴³ Kant, *Lectures on ethics*, str. 145: » Suicide can also have a plausible aspect, whenever the continuance of life rests upon such circumstances which may deprive that life of its value; when a man can no longer live in accordance with virtue and prudence, they must therefore put an end to their life out of honorable motives.«

¹⁴⁴ Cholbi, »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, str. 1.

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto, str. 2.

¹⁴⁸ Cooley, »A Kantian Moral Duty for the Soon-to-be Demented to Commit Suicide«, str. 41.

¹⁴⁹ Isto: »...select self-inflicted death before she becomes incompetent because she owes it to herself as a moral agent.«

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Cholbi, »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, str. 1: »As dementia takes root, individuals undergo the slow but permanent loss of the rational capacities that constitute their moral agency and personhood.«

¹⁵² Isto.

stanju u kojem nisu sposobni racionalno upravljati svojim izborima dok njihova tijela nastavljaju postojati.¹⁵³ Dakle, samoubojstvo ne predstavlja kraj moralnog života, nego onemogućuje nedostojanstveno stanje pojedinca koji više nije racionalan moralni agent.¹⁵⁴ Kako bi izbjegli ovakvo stanje, oni koji će uskoro postati dementni trebali bi sami okončati svoj život.¹⁵⁵

Cooley smatra da se osoba koja izgubi moralni život i postane nesposobna svodi na status životinje, ili na status objekta.¹⁵⁶ Razumni pojedinci koji mogu predvidjeti potpunu demenciju moraju birati između moralnog i tjelesnog života, od kojih je moralni vrjedniji.¹⁵⁷ Na temelju toga, Cooley zaključuje da racionalna osoba ima moralnu dužnost počiniti samoubojstvo i žrtvovati svoj fizički život s ciljem očuvanja moralnog života.¹⁵⁸ Oni koji pate od demencije počinju gubiti racionalnost, autonomiju i ljudskost te su dužni umrijeti kako bi izbjegli takvu sudbinu.¹⁵⁹

Kao potporu svom argumentu, Cooley navodi Kantov primjer iz *Metafizike ćudoređa* o luđaku koji predstavlja opasnost za druge samo zato što mu nedostaje autonomije da djeluje kao moralno biće.¹⁶⁰ Kant u tome primjeru sugerira da bi si takva osoba trebala oduzeti život umjesto suočavanja s gubitkom osobnosti.¹⁶¹ Čovjek kojega je ugrizao bijesan pas suočava se s dvije mogućnosti: može živjeti kao luđak ili može počiniti samoubojstvo.¹⁶² Prema Kantovu mišljenju, prva mogućnost pokazuje nepoštivanje osobnosti čovjek te predstavlja opasnost za druge.¹⁶³ S druge strane, druga mogućnost dozvoljava pojedincu da zadrži status moralnog bića prije nego što izgubi svoje dostojanstvo.¹⁶⁴

Slično tome primjeru, osobama s teškim oblikom demencije je moralno opravdano da počine samoubojstvo jer će izgubiti svoju autonomiju, racionalnost i dostojanstvo, a time će i postati teret drugima.¹⁶⁵ Cooley zaključuje da bi moralno biće, prije nego što postane nesposobno, uvijek

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 101.

¹⁵⁷ Isto.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Isto..

¹⁶³ Isto, str. 101-102.

¹⁶⁴ Isto, str. 102.

¹⁶⁵ Isto.

trebalo izabrati smrt.¹⁶⁶ Takav postupak moralnog bića bi pokazao da bi se čovjek, ako više ne može nastaviti živjeti kao osoba, ne bi trebao zadovoljiti nižim moralnim statusom koji može spriječiti.¹⁶⁷ Čini se da Kant zagovara dužnost umiranja za one koji se suočavaju s dilemom u kojoj moraju birati između smrti ili života pod uvjetima koji uskraćuju punu moralnu slobodu.¹⁶⁸

5. Eutanazija

Iako Kant nikada nije govorio o pojmu eutanazije kakav danas postoji, mnogi su autori postavili svoje pretpostavke o njegovom mogućem stajalištu. Interpretacije različitih autora se značajno razlikuju, od onih da je Kant bio apsolutni protivnik eutanazije, do stavova da je zahtijevao nedobrovoljnu eutanaziju dementnih osoba. One se temelje na Kantovom stavu prema autonomiji, dostojanstvu i časti, a u obzir se često uzima i njegov stav prema samoubojstvu.

5.1. Definicija eutanazije

Eutanazija je »bezbolna smrt, namjerno skraćivanje ljudskoga života kako bi se neizlječivom bolesniku skratile patnje.«¹⁶⁹ Na eutanaziju se tijekom povijesti se različito gledalo.¹⁷⁰ Deontologija starogrčkih liječnika se protivila eutanaziji, »premda su se neki filozofi, kao npr. Platon, zauzimali za 'zdravo društvo' i zagovarali zabranu liječenja neizlječivih pacijenata.«¹⁷¹ Stari Rimljani su »sasvim otvoreno zagovarali eutanaziju i samoubojstvo, dok su kršćanstvo i islam izričito zabranjivali.«¹⁷² Problemu eutanazije pravni sustavi pristupaju na tri načina: »(a) većina pravnih sustava ne vodi računa o posebnoj naravi eutanazije pa takvo usmrćenje kažnjava kao i bilo koje drugo ubojstvo, (b) neki pravni sustavi prihvaćaju eutanaziju i ne kažnjavaju onoga tko pomaže drugom umrijeti (Nizozemska, dijelovi Australije), (c) neki pak pravni sustavi ubojstva na zahtjev tretiraju kao poseban oblik ubojstva koji se blaže kažnjava (Hrvatska, Njemačka, Austrija i dr.).«¹⁷³

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Cholbi, »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, str. 2.

¹⁶⁹ Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pod »Eutanazija«, preuzeto 22. 7. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18670>

¹⁷⁰ Hrvatska enciklopedija, pod »Eutanazija«.

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Isto.

¹⁷³ Isto.

5.2. Interpretacije Kantova stava prema eutanaziji

Na umu treba imati činjenicu da »pomoć tijekom umiranja ni pod kojim okolnostima ne može biti moralno izjednačena s ubojstvom, jer ubojstvo gotovo uvijek znači lišavanje osobe vlastitog života, odnosno da se ta osoba koja biva ubijena ne želi umrijeti i nije ni umirući ni terminalno bolestan pacijent.«¹⁷⁴ Iako je Kant načelno bio protiv samoubojstva, tvrdio je da postoje iznimke kada su u pitanju dostojanstvo i čast.¹⁷⁵ U slučaju dobrovoljne eutanazije, koja se provodi na zahtjev racionalnog pacijenta, postoji jasan i nedvosmislen slučaj opravdane eutanazije, međutim, postoje mnoge analize slučajeva u kojima osoba više nije racionalna i sposobna dati svoj pristanak na eutanaziju.¹⁷⁶

5.2.1. Kant kao apsolutni protivnik eutanazije

Nekolicina tumača smatra da je Kant iznio »jasne argumente protiv samoubojstva uopće, pa time i protiv svakog oblika eutanazije.«¹⁷⁷ U tu raspravu ponovno su uključeni argumenti vezani uz različite formulacije kategoričkog imperativa: »samoubojstvom pojedinac krši dužnosti prema sebi«, »tim se činom pojedinac oslobađa vlastite osobnosti i uništava uvjet ispunjavanja svih ostalih dužnosti«, te »pojedinac koji čini samoubojstvo nedosljedan je i u tome što za vlastito dobro uništava sebe.«¹⁷⁸

Pozivajući se na autonomiju mišljenja i odlučivanja svakog pacijenta, lako se može raspravljati o tome bi li Kant odobrio dobrovoljnu eutanaziju te bi li se protivio nedobrovoljnoj ili prisilnoj eutanaziji.¹⁷⁹ Autonomija odlučivanja i vlastitog mišljenja jedan je od temeljnih pojmova Kantove etike, kao i najviše načelo morala.¹⁸⁰ Ako se pozovemo na autonomiju pacijenata, možemo tvrditi da oni imaju pravo samostalno donositi odluke o vlastitom životu i smrti, ali samo dok su još pri zdravoj pameti.¹⁸¹

¹⁷⁴ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 91: »... we should bear in mind the fact that under no circumstances can assistance over the course of dying be morally equivalent to murder, because murder almost always means depriving a person of his/her own life, i.e., meaning that this individual who is being killed does not want to die and is neither a dying nor terminally ill patient.«

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Baccarini i Urban, »Dužnost umiranja, str. 49.

¹⁷⁸ Isto, str. 49-50.

¹⁷⁹ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 91.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Isto.

U isto vrijeme, ovaj se argument može koristiti kao dokaz neopravdanosti prisilne eutanazije.¹⁸² Poštivanje autonomije je »temeljno moralno načelo koje pokazuje pogrešnost ubijanja osobe koja ne želi umrijeti.«¹⁸³ Čin ubijanja osobe koja nije odlučila umrijeti pokazuje samo nedostatak poštovanja prema njezinoj autonomiji.¹⁸⁴ Nadalje, ako je »svako ubojstvo nezakonito, a eutanazija je oblik ubojstva, onda ono što slijedi jest da je i eutanazija nezakonita – odakle se može izvesti zaključak da je i dobrovoljna eutanazija nezakonita.«¹⁸⁵

Kant smatra da je pogrešno oduzeti vlastiti život kada on sluti na loše.¹⁸⁶ To ne znači nužno da je dobrovoljna eutanazija pogrešna, s obzirom na to da ona uključuje intervenciju druge osobe.¹⁸⁷ Ali ako je pogrešno ubiti sebe, prirodno je pretpostaviti da su navođenje drugih da vas ubiju te ubijanje drugih ljudi, čak i na njihov zahtjev ili za njihovu vlastitu korist, moralno upitne situacije.¹⁸⁸ Na kraju krajeva, sama volja za samouništenjem čini se problematičnom, bez obzira na to tko izvršava tu volju.¹⁸⁹

5.2.2. Kant kao zagovornik eutanazije u slučaju demencije

Mnogi teoretičari tvrde da kantijanizam zahtijeva od osoba s demencijom, ili drugim stanjima koja narušavaju racionalnost, da svoje živote završe prije nego što izgube identitet moralnih agenata.¹⁹⁰ Ako osoba to ne učini dobrovoljno, smatraju da se treba podvrgnuti nedobrovoljnoj eutanaziji.¹⁹¹ Dakle, liječnici bi trebali imati dopuštenje da provide eutanaziju osoba s teškom demencijom kao dobar čin prema obitelji pacijenta, ali i cijelome društvu.¹⁹²

Postoji pretpostavka da Kant bolesnike u stanju demencije ne bi smatrao osobama jer posjeduju samo biološki život, ali ne i moralni.¹⁹³ Isto tako ne posjeduju racionalnost, autonomiju i

¹⁸² Isto, str. 92.

¹⁸³ Isto: »Respect for the autonomy is a basic moral principle, which shows wrongdoingness of killing a person who does not want to die.«

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto: »...if every killing is wrongful, and euthanasia is a form of killing, then what follows is that euthanasia is also wrongful – from where one can draw a conclusion that voluntary euthanasia is wrongful too.«

¹⁸⁶ Brassington, »Killing people: What Kant could have said about suicide and euthanasia but did not«, str. 571.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 106.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Beckler, »Kantian Ethics: A Support for Euthanasia with Extreme Dementia«, str. 3.

¹⁹³ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 100.

dostojanstvo koji čine osnovu moralnog života.¹⁹⁴ Osoba koja boluje od demencije gubi odgovornost za svoje postupke, iz čega se može zaključiti da ova više nije ni razumno ni moralno biće.¹⁹⁵ U skladu s tom pretpostavkom, može se tvrditi da bi pacijenti u takvim okolnostima trebali biti podvrgnuti eutanaziji, ili da bi osoba na početku demencije trebala počinuti samoubojstvo kako bi spriječila njezin daljnji razvoj.¹⁹⁶ Prema Kantu, osobe koje se približavaju teškom obliku demencije imaju »moralnu dužnost počinuti samoubojstvo prije nego što potpuno izgube svoju racionalnost i osobnost.«¹⁹⁷ Neki autori imaju i radikalniji stav prema kojemu bi liječnici trebali izvršiti prisilnu eutanaziju nad dementnim osobama koje su izgubile mogućnost slobodnog izbora samoubojstva.¹⁹⁸

Robert Sharp smatra da pacijenti koji boluju od teškog oblika demencije gube racionalnost i time postaju slični objektima, a to već smatra jednim oblikom smrti.¹⁹⁹ Posljedica toga jest da je drugima dopušteno odnositi se prema njima kao prema objektima.²⁰⁰ Sharp ističe da se dementne osobe, ako drugima postanu teret, trebaju odbaciti kao i svi drugi beskorisni predmeti.²⁰¹ On smatra da osobe s demencijom društvu predstavljaju teret te bi se iz tog razloga trebali podvrgnuti eutanaziji.²⁰² Teško je pronaći korist koju bi društvo dobilo pružanjem skupe brige dementnim osobama, osobito ako se u obzir uzme činjenica da ta sredstva mogu značajno pomoći drugima.²⁰³

Ako samoubojstvo ne počine prije oboljenja od teškog oblika demencije, dužnost izvršenja onoga što je bolesnik propustio učiniti postaje tuđa.²⁰⁴ Liječnici bi nad pacijentom koji boluje od potpuno razvijene demencije trebali provesti eutanaziju, što bi izvršilo etičku dužnost koju je pacijent zanemario.²⁰⁵ Sharp iz tvrdnje da je »bolje biti mrtav nego biti dementan' zaključuje da bi ubojstvo iz milosrđa, čak i ako nije dobrovoljno, bilo obavezno kada osoba s demencijom u

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Isto: »...a moral duty to commit suicide before completely losing their rationality and personhood.«

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Sharp, »The dangers of euthanasia and dementia: how Kantian thinking might be used to support non-voluntary euthanasia in cases of extreme dementia«, str. 235.

²⁰⁰ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 102.

²⁰¹ Isto.

²⁰² Isto.

²⁰³ Rhodes, Rosamond. »A Kantian Duty to Commit Suicide and Its Implications for Bioethics«, *American Journal of Bioethics* 7/6 (2007), str. 45-47, na str. 46.

²⁰⁴ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 102.

²⁰⁵ Isto.

razvoju više ne bude u stanju okončati vlastiti život.«²⁰⁶ Eutanazija bez pristanka pojedinca postaje prihvatljiva kada pojedinac postane previše dementan da bi ispunio dužnost počinjenja samoubojstva.²⁰⁷

Prema Dennisu Cooleyu, Kant tvrdi da u slučaju luđaka postoji dužnost umiranja, kako ta osoba više ne bi predstavljala prijetnju drugima.²⁰⁸ Kada tu prijetnju izjednačimo s teretom koji svatko može nametnuti društvu i bližnjima, a ludilo usporedimo s demencijom, postavlja se pitanje nužnosti umiranja osobe prije nastupanja potpune demencije.²⁰⁹ Ako je osoba razumna, svoju će racionalnost, osobnost i dostojanstvo cijeliti više od biološkog života te si neće dopustiti da živi nepošten život bez navedenih vrijednosti.²¹⁰ Ako osoba više nije sposobna ostvariti ovaj cilj, onda to netko mora učiniti umjesto nje.²¹¹ Na umu treba imati i činjenicu da se demencija često pojavljuje u različitim oblicima, zbog čega nije ni lako ni jasno utvrditi kada je netko izgubio svoju osobnost.²¹² Promatranje je stoga najbolje ograničiti na one osobe koji očito više nisu ni autonomne ni racionalna, odnosno na osobe koje su u posljednjoj fazi demencije.²¹³

Osim do sada navedenih razloga, demencija nepotrebno opterećuje i obitelj bolesnika.²¹⁴ Oni ljudi koji znaju ili očekuju da će oboljeti od »teškog oblika demencije trebali počinuti samoubojstvo kako ne bi bili teret članovima svoje obitelji, budući da bi članovi obitelji imali odgovornost brinuti se o njima dok su u neljudskom stanju.«²¹⁵ Zbog svih navedenih razloga, kada bi ovi pacijenti nastavili živjeti, predstavljali bi samo financijski i emocionalni teret i društvu i onima koji se o njima brinu.²¹⁶

²⁰⁶ Cholbi, »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, str. 2: »'being dead is better than being demented,' that mercy killing, even if non-voluntary, would be obligatory when the individual with developing dementia is no longer able to end her own life.«

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Budić, »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, str. 103.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Isto, str. 104.

²¹¹ Isto.

²¹² Isto.

²¹³ Isto.

²¹⁴ Isto, str. 105.

²¹⁵ Isto: »...from severe form of dementia, should commit suicide in order to avoid being a burden to their family members, since their family members would have the responsibility to take care of them while they are in a *nonhuman* condition.«

²¹⁶ Isto.

Suprotno stavu prethodnih autora, Michael Cholbi tvrdi da oni koji očekuju demenciju nemaju dužnost umrijeti, niti drugi imaju obvezu izvršenja nedobrovoljne eutanazije takvih osoba.²¹⁷ Suprotno Sharpu, smatra da čak i ako osobe koje predviđaju demenciju imaju dužnost umrijeti, iz toga ne slijedi da su drugi dužni eutanazirati one koji se suočavaju s budućom demencijom ili one koji su već dementni.²¹⁸ Cholbi tvrdi da Sharp previđa ključnu činjenicu, onu da je dužnost o kojoj je riječ dužnost prema samom sebi, a ne dužnost koju drugi mogu provoditi u tuđe ime.²¹⁹ Iako se na temelju praktične racionalnosti podrazumijeva da nemamo nikakvih obveza prema dementnim pojedincima koji više nisu racionalni, ipak prema njima imamo neizravne dužnosti koje oblikuju moralno ispravne odgovore.²²⁰ Dok bi dobrovoljna eutanazija, ili potpomognuto samoubojstvo, mogla biti »dopuštena na temelju toga što takve radnje pomažu osobi, uz njezin pristanak, u ispunjavanju njezine dužnosti da umre, nedobrovoljna eutanazija onih koji imaju takvu dužnost da umru nije moralno ispravan odgovor.«²²¹ Iako su takve osobe na rubu gubitka svoje osobnosti, te se pretpostavlja da imaju dužnost umrijeti, nedobrovoljna eutanazija je ipak kršenje njihove ljudskosti.²²² Dakle, Cholbi nije apsolutni protivnik eutanazije, već teorije dužnosti umiranja i nedobrovoljne eutanazije.

²¹⁷ Isto, str. 106.

²¹⁸ Cholbi, »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, str. 1.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ Isto, str. 1-2.

²²¹ Isto, str. 2: »...permissible on the grounds that such actions assist a person, with her consent, in the fulfilment of her duty to die, the non-voluntary euthanasia of those with such a duty to die is not a morally proper response.«

²²² Isto.

6. Zaključak

Immanuel Kant se u nekoliko svojih djela, poput *Metafizike ćudoređa*, *Osnivanja metafizike ćudoređa* i *Predavanja o etici*, dotaknuo mnogih moralnih problema. Među ostalim, iznio je svoj stav o oduzimanju ljudskog života, što uključuje probleme poput ubojstva i smrtne kazne, samoubojstva te eutanazije.

Kant smatra da država ima pravo dodjeljivanja i provođenja smrtne kazne, a taj se stav temelji na *ius talionis* (načelu odmazde), odnosno principu jednakosti. Princip jednakosti zahtjeva da ubojice budu kažnjene smrću jer se druge kazne ne mogu mjeriti s takvim zločinom. Dijelom kazne se također smatra i psihološki stres uzrokovan iščekivanjem pogubljenja. On mora biti proporcionalan unutarljivoj zlobi osobe s kojom je ona počinila ubojstvo, a pomaže postići jednakost pred pravdom. Smrtna kazna je, prema Kantu, samo posljedica ubojstva, odnosno kršenja zakona.

Kant ima negativan stav prema samoubojstvu, on smatra da je ono potpuno nedopustivo i neopravdano. Samoubojstvo se protivi najvišoj dužnosti koju ljudi imaju prema sebi, dužnosti samoodržanja. Ono zapravo krši prirodni zakon koji podržava život, ali i proturječi samoljublju jer se čovjek ne može voljeti ako više ne postoji. Nemogućnost samoubojstva je opravdana i pomoću kategoričkog imperativa. Jedna formulacija kategoričkog imperativa ukazuje na činjenicu da je samoubojstvo zabranjeno jer njegova maksima ne može postati univerzalna, dok druga formulacija zabranjuje samoubojstvo jer je ono čin u kojem ljudi sebe tretiraju samo kao sredstvo. Usprkos ovim argumentima, postoji i nekolicina autora koji smatraju da postoji dužnost samoubojstva kada osoba više nije racionalna ili zna da neće biti u budućnosti, na primjer u slučaju demencije. Ovakav stav se temelji na mišljenju da dementne osobe gube svoje dostojanstvo, čast i autonomiju, a Kant smatra da takav život nije vrijedan življenja.

Iako Kant nikada nije govorio o eutanaziji kao takvoj, mnogi autori smatraju Kanta zagovornikom eutanazije u slučaju demencije, odnosno gubitka racionalnosti i statusa autonomne moralne osobe. Smatra se da bi takve osobe trebale pristati na dobrovoljnu eutanaziju kako ne bi izgubile dostojanstvo i bile prisiljene živjeti nečasnim životom ili predstavljale teret društvu. Nekolicina autora čak smatra da društvo ima dužnost izvršiti nedobrovoljnu eutanaziju nad pojedincima koji nemaju mogućnost ili ne žele pristati na takav čin dok su još racionalni.

7. Popis literature

Ataner, Attila. »Kant on Capital Punishment and Suicide«, *Kant-Studien*, 97/4 (2006), str. 452-482.

Baccarini, Elvio i Czerny Urban, Milica. »Dužnost umiranja«, *Prolegomena*, 9/1 (2010), str. 45-69.

Beckler, Joshua. »Kantian Ethics: A Support for Euthanasia with Extreme Dementia«, *Cedar Ethics: A Journal of Critical Thinking in Bioethics* 12/1 (2012), str. 1-3.

Brassington, Iain. »Killing people: What Kant could have said about suicide and euthanasia but did not«, *Journal of Medical Ethics*. 32/10 (2006), str. 571-574.

Budić, Marina. »Kantov retributivizam i smrtna kazna«, *Theoria: časopis Filozofskog društva Srbije* 60/3 (2017), str. 130-154.

Budić, Marina. »Suicide, euthanasia and the duty to die: A Kantian approach to euthanasia«, *Filozofija i društvo* 29/1 (2018), str. 88-114.

Cholbi, Michael. »Kant and the irrationality of suicide«, *History of Philosophy Quarterly*. 17/2 (2000), str. 159-176.

Cholbi, Michael. »Kant on Euthanasia and the Duty to Die: Clearing the Air«, *Journal of Medical Ethics*, 41/8 (2015), str. 1-4.

Cooley, Dennis. »A Kantian Moral Duty for the Soon-to-be Demented to Commit Suicide«, *The American Journal of Bioethics* 7/6 (2007), str. 37-44.

Corlett, J. Angelo. *Responsibility and punishment* (Dordrecht: Springer, 2013).

Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pod »Eutanazija«, preuzeto 22. 7. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18670>

Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pod »Samoubojstvo«, preuzeto 14. 8. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54337>

Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pod »Smrtna kazna«, preuzeto 27. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56856>

- Kant, Immanuel. *Lectures on ethics* (Cambridge University Press, 1997).
- Kant, Immanuel. *Metafizika ćudoređa*, preveo s njemačkoga Dražen Karaman (Zagreb: Matica hrvatska, 1999).
- Kant, Immanuel. *Osnivanje metafizike ćudoređa*, preveo s njemačkoga Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Feniks, 2003).
- Marušić, Bartul. »Teorijski prijepori o opravdanosti smrtne kazne«, *Pravnik* 100/50 (2016), str. 75-94.
- Murphy, Jeffrie G. »Marxism and retribution«, *Philosophy & Public Affairs* 2/3 (1973), str. 217-243.
- Potter, Nelson T. Jr. »The Principle of Punishment Is a Categorical Imperative«, *Autonomy and Community: Readings in Contemporary Kantian Social Philosophy* (State University of New York Press, 1998), str. 169-190.
- Rhodes, Rosamond. »A Kantian Duty to Commit Suicide and Its Implications for Bioethics«, *American Journal of Bioethics* 7/6 (2007), str. 45-47.
- Sarver, Vernon Thomas Jr. »Kant's purported social contract and the death penalty«, *The Journal of Value Inquiry* 31/4 (1997), str. 455–472.
- Schwarzchild, Steven S. »Kantianism on the Death Penalty (and Related Social Problems)«, *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* 7/3 (1985), str. 343–372.
- Sharp, Robert. »The dangers of euthanasia and dementia: how Kantian thinking might be used to support non-voluntary euthanasia in cases of extreme dementia«, *Bioethics* 26/5 (2012), str. 231-235.
- White, Mark D. *Retributivism: Essays on theory and policy* (Oxford University Press, 2011).
- Yost, Benjamin S. »Kant's Justification of the Death Penalty Reconsidered«, *Kantian Review* 15/2 (2010), str. 1 – 27.